ISSN:3030-332X
Impact factor: 9,493
International journal of scientific researchers

MUAMMOLI VAZIYAT VA BAHS METODLARI ORQALI O‘QUVCHILARDA RATSIONAL QAROR QABUL QILISH KO‘NIKMALARINI RIVOJLANTIRISH

Nazarova Ra’no Sidiq qizi
Pedagogika fanlari bo‘yicha
falsafa doktori (PhD)
A.Avloniy nomidagi pedagogik
mahorat milliy instituti
https://doi.org/10.5281/zenodo.23164905

Annotatsiya. Tezisda o‘quvchilarda ratsional qaror qabul qilish ko‘nikmasini rivojlantirishda muammoli vaziyat va bahs metodlaridan foydalanish imkoniyatlari yoritiladi. Unda vaziyatni anglash, muqobil variantlarni ishlab chiqish, oqibatlarni baholash va asoslangan tanlov qilish bosqichlari tavsiflanadi. Shuningdek, tarbiyaviy jarayonda mazkur metodlarni o‘zini nazorat qilish va huquqiy mas’uliyat bilan bog‘lab qo‘llashning metodik jihatlari ko‘rsatiladi.
Kalit so‘zlar: ratsional qaror, muammoli vaziyat, bahs, o‘zini nazorat qilish, huquqiy savodxonlik, tarbiya metodikasi, refleksiya.

Ratsional qaror qabul qilish o‘quvchining kundalik va ijtimoiy vaziyatlarda impulsga emas, vaziyat tahlili, mavjud variantlar va mumkin bo‘lgan oqibatlarga tayangan holda tanlov qilishi bilan ifodalanadi. Voyaga yetmaganlik davrida hissiy reaksiya tezligi, tengdoshlar bosimi va tajribaning cheklanganligi sababli bunday ko‘nikmani maqsadli pedagogik rivojlantirish zarur. Tarbiya metodikasida muammoli vaziyat va bahs o‘quvchini tayyor qoida bilan tanishtirishdan ko‘ra, qaror qanday shakllanishini amalda mashq qildirish imkonini beradi.

Muammoli yondashuv o‘quvchini qarama-qarshilik yoki yechimi oldindan berilmagan vaziyat bilan yuzlashtiradi. T.K. Kudaybergenova, I.N. Ibodullaeva va P. Kaljanov muammoli topshiriqlar, savol-javob va ijodiy yechim izlash o‘quvchi-talabani tayyor javobni takrorlashdan mustaqil fikrlashga olib chiqishini ko‘rsatadi [1]. Ratsional qaror qabul qilish metodikasida bu yondashuv “vaziyatni tushunish – variantlarni aniqlash – dalillarni solishtirish – oqibatni baholash – tanlov – refleksiya” algoritmi bilan uyg‘unlashtiriladi.

Bahs metodi esa o‘quvchiga o‘z qarorini dalil bilan himoya qilish, boshqa nuqtayi nazarni tinglash va yangi dalil ta’sirida o‘z pozitsiyasini qayta ko‘rib chiqish imkonini beradi. Bu metod tarbiyaviy jarayonda ayniqsa huquqiy, axloqiy va ijtimoiy tanlov vaziyatlari bilan ishlashda qulaydir. Masalan, tengdoshlar bosimi ostida huquqqa zid xatti-harakatga qo‘shilish, nizoda agressiv javob berish yoki vazifadan qochish kabi vaziyatlar bir necha muqobil yechim asosida muhokama qilinishi mumkin.

Preventologik yondashuvda o‘quvchining xavfli xulqini faqat taqiqlash emas, balki xavf omillarini tanish, shaxsiy resurslarni kuchaytirish va maqbul xulq strategiyalarini shakllantirish muhim hisoblanadi [2]. Shuning uchun muammoli vaziyatlar jazoga oid qo‘rqitish mazmunida emas, qarorning real oqibatlarini ko‘ra olish va mas’uliyatni anglashga yo‘naltirilishi kerak.

1-jadval

Ratsional qaror qabul qilish ko‘nikmasini rivojlantirish algoritmi

Bosqich	O‘quvchining faoliyati	Pedagogning vazifasi
1. Vaziyatni anglash	muammo va manfaatlarni ajratadi	aniq, hayotiy va bahsli vaziyat beradi
2. Variantlar	kamida 2–3 yechim taklif qiladi	tayyor javob bermaydi, savol bilan

Bosqich	O‘quvchining faoliyati	Pedagogning vazifasi
		yo‘naltiradi
3. Oqibatni baholash	har bir variantning yaqin va uzoq oqibatini ko‘radi	mezonlarni aniqlashtiradi
4. Dalillash	tanlovini sabab va dalil bilan tushuntiradi	qarshi savol va alternativ fikr beradi
5. Refleksiya	qarorini qayta ko‘rib chiqadi	xulq va qadriyat o‘rtasidagi bog‘liqlikni ochadi

Muammoli vaziyatni tuzishda uch metodik talabga rioya etish maqsadga muvofiq. Birinchidan, vaziyat o‘quvchi yoshiga va real tajribasiga yaqin bo‘lishi kerak; ikkinchidan, unda yagona ko‘rinib turgan “to‘g‘ri javob” emas, asoslash talab qiladigan bir nechta variant bo‘lishi lozim; uchinchidan, muhokama o‘quvchini shaxs sifatida baholashga emas, qaror va uning oqibatini tahlil qilishga qaratiladi. Bu holat psixologik xavfsizlikni saqlab, o‘quvchini ochiq fikrlashga undaydi [3].

Bahsni tashkil etishda “fikr – dalil – oqibat – qarshi dalil – yakuniy pozitsiya” sxemasi samarali. O‘quvchi o‘z fikrini faqat “men shunday o‘ylayman” shaklida emas, sabab va dalil bilan ifodalashi, boshqa guruh pozitsiyasining kuchli jihatini ham ko‘rsata olishi kerak. Shu tariqa bahs g‘olibni aniqlash vositasi emas, qaror sifatini oshiradigan refleksiv metodga aylanadi.

Tadqiqot materiallarida ratsional qaror qabul qilish mezoni bo‘yicha tajriba guruhida yuqori daraja 31,4 foizdan 39,3 foizgacha oshgan, quyi daraja esa 19,3 foizdan 12,0 foizgacha kamaygan. Nazorat guruhida yuqori darajadagi o‘zgarish 28,3 foizdan 29,6 foizgacha bo‘lgan. Bu ko‘rsatkichlar muammoli topshiriqlar, suhbat, bahs va o‘zini nazorat qilishga yo‘naltirilgan mashqlar bir tizimda qo‘llanganda o‘quvchilarning qaror qabul qilish ko‘nikmasida ijobiy dinamika kuzatilishini ko‘rsatadi.

Ratsional qaror qabul qilishni huquqiy savodxonlik va o‘zini nazorat qilishdan ajratib bo‘lmaydi [4]. O‘quvchi huquq va majburiyatlarni bilishi, lekin hissiy impulsini boshqara olmasa, bilim har doim xulqqa aylanmaydi; aksincha, o‘zini tuta bilishi mavjud bo‘lsa-yu, qaror mezonlari anglanmasa, tanlov tasodifiy bo‘lishi mumkin [5]. Shu sababli pedagogik topshiriqlarda “nima qilish kerak?” savoli bilan birga “nega?”, “qanday oqibat bo‘ladi?”, “kimga ta’sir qiladi?”, “boshqa yo‘l bormi?” kabi refleksiv savollar qo‘llanishi zarur.

Shunday qilib, muammoli vaziyat va bahs metodlari o‘quvchida qaror qabul qilishning kognitiv va refleksiv mexanizmlarini birgalikda faollashtiradi. Ular tarbiyaviy jarayonda huquqiy mas’uliyat, o‘zini nazorat qilish va ijtimoiy moslashuv ko‘nikmalari bilan integratsiyalangan holda qo‘llanganda o‘quvchini tayyor ko‘rsatmaga bo‘ysunishdan ongli tanlov qilishga olib keladi. Bu esa profilaktik tarbiyaning asosiy maqsadlaridan biri bo‘lgan mas’uliyatli va ijtimoiy maqbul xulqni shakllantirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Kudaybergenova T.K., Ibodullaeva I.N., Kaljanov P. Muammoli yondashuv asosida talabalarda tanqidiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirish // Ilim ha’m ja’miyet. – 2021. – № 4-2. – B. 33–35. URL: https://journal.ndpi.uz/ss/uz/article/view/2021-4-2-017
2. Крутько И.С., Пономарев А.В. Введение в превентологию: учебное пособие. – Екатеринбург: Изд-во Уральского университета, 2019. URL: https://www.directmedia.ru/book-697286-vvedenie-v-preventologiyu/
3. Ничишина Т.В. Профилактика девиантного поведения несовершеннолетних в школе и семье. – Минск: Национальный институт образования, 2018. URL: